

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 122

AQUATICA

КЊИЖЕВНОСТ, КУЛТУРА

УРЕДНИЦИ

МИРЈАНА ДЕТЕЛИЋ

ЛИДИЈА ДЕЛИЋ

Одговорни уредник
ДУШАН Т. БАТАКОВИЋ
директор Балканолошког института САНУ

БЕОГРАД 2013

Валентина Живковић*

Балканолошки институт САНУ

Београд

МОТИВИ ВОДЕ И ВОДЕНИХ БИЋА У ТРАДИЦИЈИ КОТОРА (XIV–XVII ВЕК)**

Испод безимене горе град
опасан је морем, и Котор га зову.

(Опис залива и града Котора, Иван Бона Болица)

Апстракт: Помени мотива воде у которској традицији из времена позног средњег и раног новог века прилично су разнородни – по контексту у којем се срећу, али и по форми у којој се представљају. Море, реке, подземне воде, извори, обилне кише, стварна и фантастична водена бића били су омиљени мотиви у писаној и ликовној традицији Котора. Због своје разнородности и могућности тумачења из различитих углова, тема воде и водених бића представља изузетно широко поље истраживања које захтева учешће различитих научних дисциплина. Стога је основна идеја овог рада да издвоји и пружи сажети преглед различитих помена воде и водених бића – од мотива у књижевним и ликовним делима, до статутарне и правне традиције која се формирала у најближој вези са захтевима свакодневнoг живота у овом приморском граду. Издвојени мотиви воде и водених бића анализирани су у контексту историје, друштва, религије и духовне традиције Котора у позном средњем веку и првим вековима новог доба.

Кључне речи: Котор, риба, корал, делфин, Госпа од Шкрпјела, блажена Озана

Да би се што јасније представиле теме и покренула питања која оне носе, потребно је мотиве воде и водених бића која се срећу у традицији Котора разврстати у две основне групе. У првој групи могли би да се нађу мотиви који су директно везани за природни, односно географско-топографски и климатски контекст воде. Друга група обухватала би мотиве из домена симболичко-сакралне, односно духовне, културне, религиозне и правне традиције Котора. Препли-

* valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

** Рад је резултат рада на пројекту Балканолошког института САНУ „Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура“ (№ 177003), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тање мотива воде и водених бића и међусобна условљеност елемената из обе категорије јесте карактеристика Котора. Географски положај града, односно окруженост водом лежи у самој основи формирања и развоја муниципалне, економске, дипломатске, војне, духовне и судско-правне традиције Котора од почетка његове урбане историје.

Климатске карактеристике поднебља и географско-морфолошки положај града говоре сами по себи о условима у којима се градио однос становника града према мору и води. Са северне стране је речица Шкурда, са јужне стране су воде подморског извора Гурдић, са западне је море, док се са једине копнене, источне стране, уздиже изузетно стрмо брдо *San Giovanni*, кланцем одвојено од других брдских масива у залеђу. Основа которске тврђаве поникла је из троугластог облика тла на којем је саграђен град. Овакав особен географски положај Котора обезбедио је граду својеврсно природно утврђење. Међутим, осим природне заштите од напада освајача, окруженост града водама, носила је са собом једну константну опасност – поплаве. Велике количине падавина, карактеристичне за ово подручје и земљиште које обилује подземним водама наносиле су вековима велику штету граду и његовим становницима. Претпоставља се да је стари назив за град, Декатера, настао од грчког „катарео (врела), јер град је, у кишне дане, сав на врелима“ (Ковијанић 1980, 13). У таквим географским условима поникли су которска традиција поморства, веровања у светитеље заштитнике од недаћа на води и приче о стварним и измаштаним воденим бићима.

Природне, географске, климатске и топографске карактеристике града окружаног морем, реком понорницом Шкурдом и подморским извором Гурдићем опевали су которски ренесансни песници. У песми „Опис залива и града Котора“, песник Иван Бона Болица за Котор каже: „што гледи се у сјенци мора (...) како да славим толика врела, потоке, воде!“ (Изабрана поезија 1996, 323, 324). Људевит Пасквалић се такође често задржава на рекама и изворима око Котора: „Племенита ријеко, што бујаш из хриди, / И силазећи носиш данак мору / С твојим нимфама у љупкоме збору / Долима цвјетним којим свијет завиди“ (Изабрана поезија 1996, 195); „Кад по странама видим воде пријеке / Како у хитњи данак мору носе, / Ја кажем да би од суза ми што се / Излију, могле бујнут веће ријеке“ (Изабрана поезија 1996, 171).

Изузетно сведочанство о свакодневним суочавањима Которана са благодетима и недаћама везаним за воду, пружају поједини делови из списка бенедиктинца Тимотеја Цизиле *Vove d'oro*, написаног око 1624. године. Премда „Златни во“ представља врло контроверзну хронику са становишта веродостојности података, Цизилино дело се ипак може посматрати као својеврсни историјски извор. Таквим се могу сматрати чак и делови који садрже неистине, односно они који обилују нереалним и фантастичним описима, претеривањима у истицању лепоте и недаће, са исто тако невероватним закључцима, јер пружају занимљив материјал за анализу разлога који су могли утицати на аутора да на такав на-

Ђузепе Розачо, *Котор*, гравира, крај XVI в.

Антун Аугустинчић, Рељеф са саркофага бл. Озана, 1929. г.
црква Св. Марије Колеђате, Котор

чин објашњава одређене феномене. Други – реалистичнији – тип описа који се среће у истом делу, за ову тему важнији, јесу запажања о проблемима са којима су се Которани тог времена суочавали. Цизила се задржава на њима и детаљно их разматра, често са повишеним емоцијама. То су управо описи мора, река,

киша, поплава: „Залив је налик језеру са задивљујућом природом, и каткад је узбуркан вјетровима који проузрокују олује и невријеме ништа мање него на отвореном мору (...) Током сва четири годишња доба могу се видјети магле које настају због велике влажности у овом нашем Заливу“ (АХБ 1996, 90). „Море је, можемо рећи, ледено и замрзнуто и пошто се оно током зиме мијеша са слатким водама по површини се сваке године заледи тако да се због тога баркама и лондрама не може пловити све док не преовладају сјеверни вјетрови или слана. Тада потпуно престаје саобраћај и трговина са странцима и са оближњим неуким живљем“ (АХБ 1996, 51–52).

У оквиру града и надомак зидина налазили су се бунари, који се помињу у најраније сачуваним судско-нотарским исправама. Један обичај који је постојао у средњовековном Котору на посебан начин истиче важност коју су бунари имали. Наиме, према градском обичају бунари су узимани за одреднице којима су се у званичним судским исправама которског нотаријата ближе лоцирале куће о којима је реч. Како је то изгледало, може посведочити један пример из XV века: приликом пописа имовине покојног Марка златара, наведено је да се његова кућа налази код бунара (*il pozzo*) у близини цркве Светог Мартина *contrata S. Martini* (IAK SN 25, br. 252). Цизила каже: „Мало је кућа које немају један или два бунара у својим вртovima. Они су преко цијеле године напуњени водом, изузев бунара који су веома близу мора и који само током мјесеца јула заслане, због осеке или повлачења ових вода“ (АХБ 1996, 54). Чистоћа бунара је била прописана посебном одредбом у которском статуту: „*Budući da su se u bunaru nalazile mnoge sramotne stvari i nečistoće, stoga utvrđujemo da su carinici dužni po svojoj zakletvi da svake godine daju očistiti bunar prvog dana maja, o svečanosti Sv. Vida (15. juna) i o svečanosti Sv. Plije (20. jula)*“ (Statut grada Kotora, cap. 411, 323).

Највећи извор слатке воде налазио се надомак врата од Гурдића, изван јужних бедема града. Цизила за овај извор пише: „када се од ових врата иде према мору, на око двије миље на морској обали смјештена је једна веома отмена чесма названа Бунар (*il Pozzo*), у близини зелене ливаде. Из чесме теку воде веома укусне и лијепог изгледа, бистре и прозрачне, и њима се свако служи. А посебно због свјежине и мекоће које садрже у себи, слушкиње је преко љета носе у неким великим дрвеним посудама, лијепо изграђеним да свако може узети два или три ведра, каква се користе у Италији. Оне их носе на глави, без придржавања рукама, са толико окретности и хитрине да кад их посматраш изгледају као да лете“ (АХБ 1996, 84–85). Песник Лодовико Пасквалић пева о Пучу у својој поеми у којој описује Котор и залив: „Скривен је слатконосни млаз из трске шикнуо густе, / извор обрастао трском а Пуча зову га људи. / На њему се одасвуд састају да захите воде / дјевојке њежне у расправи којано прва ће бит“ (Изабрана поезија 1996, 325).

На речицама и потоцима, посебно на деловима који су пролазили кроз имања имућнијих Которана, налазили су се млинови. У судско-нотарским исправама которске општине најчешће се помиње како су се налазили на Шкур-

ди, потом на потоцима Шурања и Левање (изнад Шкаљара), на Одолену (изнад Тројице) и на потоцима Кавч и Богдашић у близини Котора. Уобичајена пракса је била издавање млинова у закуп. Легендарни ковач мача Краљевића Марка, Которанин Новак мачар, 1398. године је изнајмио земљу у Левањи да о свом трошку сагради млин и нађе млинара којег ће плаћати од прихода млина (Ковијанић 1980, 147). Када пише о млиновима на Шкурди, Цизила на свој карактеристичан начин помиње и недаће које су ишле уз ово занимање: „Овдје млинари, због близине вода које су често загађене, обољевају од хиљаду болести праћених главобољама. А каткад умиру прве године свог рада у млиновима услијед трулежи коју собом носи ово несрећно и јадно мјесто. Уз то, преко љета загушује их крекет жаба из оближњег блата, уз још хиљаде других јада који их прате сво вријеме“ (АХБ 1996, 55).

Заштита од воде која је могла да буде извор заразе имала је важно место у Статуту града. Пажња која је поклањана регулисању градског живота који се одвијао у оквиру бедема, утицала је на доношење низа законских прописа са циљем да се градске улице учине чистијим, а живот у граду и здравље становника побољшају и заштите. Донето је више законских одредби којима се санкционише бацање фекалних отпада и прљавштине и просипање нечисте воде по улицама Котора (Statut grada Kotora, сар. 406, 321–322). Такође, воскарима, бачварима и обућарима је било забрањено да нечисту воду која се ствара током производње проливају по улицама града (Statut grada Kotora, сар. 407, 408, 409, 322). У оквиру истих напора донета је и одредба да се изван града сместе и све радионице оних заната који током производње стварају већу количну нечистоће и отпадних вода.¹

Киша, окруженост града морем, реком и подморским извором, а обиле подземних вода испод тла на којем је град саграђен, доносили су Котору честе и велике поплаве. „Такође, ту преовлађују веома густе облаци који се, могу рећи, свакодневно празне путем велике грмљавине, громава и муња, праће-

Ђироламо да Сантакроче, олтарска слика св. Бартоломеја, XVI в. катедрала Св. Трипуна, Котор

¹ Крајем XIV века, двадесетак которских обућара заједничким улагањем саградило је кућу за потребе свог заната изван зидина града. Уз кућу су сазидали и посебну просторију за прераду коже. Препис њиховог Статута објавила је: Mažibradić 1994, 53, 56–57.

ни готово пакленим налетима вјетрова и уз кишу и поплаве, које никако не престају, па се становницима чини да је стигао нови општи потоп. А не недостају ни сталне поплаве с мора“ (АХБ 1996, 53–54). „Још, због обиља кишнице и зато што се град Котор налази у подножју планине, он обилује у живим водама које су изврсне, бистре и чисте, премда су неке опоре (...) Током зиме када пада киша, кроз подземне канале унутар града извиру бројне воде које образују једну велику ријеку названу Парило, час умиљату, а час расрђену, када навире најжешћим бијесом (...) Ова ријека сама пробија из водовода, који је направљен с циљем да је укроти“ (АХБ 1996, 54).

О озбиљности поплава које су погађале град током историје изузетан извор представља житије локалне блажене Озанае, доминиканске трећереткиње и реклузе (1493–1565). *Vita della reverenda serva di Dio, Suor Ossanna da Cattaro, dell'ordine di San Domenico* написао је фирентински доминиканац Серафино Раци током свог боравка у Котору 1589, а штампао га у Фиренци 1592. године. Важан део хагиографије блажене Озанае представљају чуда која је чинила за живота и која су утицала да се ова реклуза поштује као жива светитељка међу Которанима. Један део житија се односи на недаће са којима су се Которани у то време суочавали. Помоћ им је пружала блажена Озана својим молитвама и најстрожим покајничким аскетским животом. Поред куге, турских војних напада, грађанских сукоба, помиње се и велика поплава која је погодила град: „У Котору и на његову територију падала је током четири мјесеца тако велика и прекомјерна киша да равница и нижа мјеста нису само била поплављена, већ сасвим потопљена. Када је блажена Озана сазнала да овакав потоп није потекао од ђаволског непријатељства, са великим духовним жаром предала се молитвама и у њима је, остајући постојана и призивајући Божју помоћ, чула у дубокој ноћној тишини један глас како говори: 'За твоју љубав овај потоп ће се раније прекинути.' И тако, вратило се ведро и мирно вријеме и они су се захвалили Богу“ (АХБ 1996, 114–115).

Поред доминиканки, у Котору су своје манастире имале и фрањевке. Оно што је за ову тему од важности јесте да је манастир Свете Кларе од општине добијао сваке године по двеста перпера, приходе из две врсте царина, као и приход од пореза на риболов. Изгледа да се општина није придржавала обавезе, те су монахиње заједно са опатицом 1447. године поднеле тужбу да им општина не исплаћује уобичајене приходе који им припадају (Ћремошник 1921–1922, 158). Управитељи манастира су могли да уступе царину на рибу појединцима што им је дозвољавао и Которски статут.²

О риби која се налазила на свакодневној трпези Которана говоре описи Цизиле: „На овој ријечи (Шкурди) обавља се риболов на јегуље и циполе, па господа племићи и остали веома уживају било да их лове или да их посматрају“

² Године 1397. уступили су је на годину дана Милатку Миладинову за 36 перпера (Ковијанић 1980, 146).

(АХБ 1996, 54). „А како смо казали, преко зиме се заледи, али је пребогат рибом и сваком врстом морских шкољки и салпи, када се православни њима хране у посним данима када они за свој ускршњи пост не једу рибу са крвљу. Још постоје многа мјеста за рибаче или како кажемо 'посте', одакле се извлаче одлични ракови (гамбори) дуги пола педља, који због тога чешће доспјевају у руке господe кавалира, а од ових они најбољи припремљени непрестано се носе на поклон њиховим покровитељима у Венецији, као што се ради са јаребицама и слично“ (АХБ 1996, 90). „(...) уз оне габје којима ноћу освјетљавају рибарицама када се риба на сарделе. Они их лове у великој количини уз упаљене бакље, соли их и продају на

Ловро Добричевић, икона Госпе од Шкрпјела, XV в.

Криту, у Далмацији, Истри, Венецији и на југу Италије (...) И извози се нарочито двопек за војску, затим укљеве (шкоранци) сушене на диму и печене. То је одређена врста рибе која се доноси из Цетиња и из Скадарског језера. Ове робе из године у годину могло се извести од четиристо до шестотина миара тежине и она се продавала одмах, јер то је риба изузетног укуса“ (АХБ 1996, 91–92).

Занимање рибар (*piscator*) среће се у првом сачуваном корпусу судско-нотарских списа которске општине, а поименце се помињу рибари: Грдо Богданов, Ђивоња, Лоре Станов (Ковијанић 1980, 145–146). У которском Статуту посебна одредба се односи на рибаре који су дужни да деле рибу уловљену у мрежама по тегачама (*de sagenis*) по старом правном обичају, а то значи да патрун прво дели са морнарима попола. „Патрун може да прода или да некоме да продаје свој део, а морнари прво међу собом једнако деле а онда могу да продају. Након продаје обавезни су да Комуни плате десети део и још четири фолара за тезгу. Исто важи и за рибе које се улове под свећом – деле се напола и продају по истим условима“ (Statut grada Kotor, cap. 325). За време кнеза и капетана млетачког Стефана Квирина, 1426. године, донета је одредба према којој рибари не смеју да продају рибу нигде другде осим у Котору иначе ће изгубити улов и сматраће се да су починили кријумчарење (Statut grada Kotor, cap. 5). У статутар-

ној одредби о кнежевој управи, плати и делокругу његовог рада из 1371. године, прописује се да према обичају града кнез треба да добије од сваког брода који довози рибу (сагена) осамнаест риба (*Statut grada Kotora, cap. 40*).

Посебно је занимљив помен белог корала код Цизиле: „Геновљани и Марсејци имају обичај да љети изван овог Залива, у правцу сјеверозапада, извлаче велике количине црвених и бијелих корала и да их носе у Италију. Корали који се овдје налазе вреднији су и бољи од оних који се доносе из других крајева свијета у Котор“ (*АХБ 1996, 52*). Према сачуваним писаним изворима, бели корал је у то време био изузетно важан састојак у справљању лека против куге. Лекар Иван Меднић, пореклом из Дубровника, сам је правио лекове за оболеле од куге. У својој бележници о болестима и лечењу, Меднић је навео бели корал као главни састојак рецепта за лек од куге.³

Мотиве божанских бића из река и мора, посебно сирена и нимфи, налазимо у оквиру обнове античке традиције коју су из Италије прихватили которски ренесансни песници. Као пример може се издвојити већ помињани спев Ивана Боне Болице „Опис залива и града Котора“. Песник се на више места обраћа античким божанствима везаним за воду: „о, ви илирске музе, уз племениту руку вашу / дато нек ми је да отечества мог опишем дом, и / да пјевам небодотичне горе, та ушћа, залив и / ришњанске дугопуте воде чије таласе хучне / Јадранско хваћа море за притоке бокешке своје. / Богиње, дајте ми, дакле, право да водим вас намо / стјеновитим шкриљама, стијењу, дупљама и пустим / пећинама Ловћена горе, од снијега рошеним још, / и беспућима младалачку што смјелу зову снагу“ (*Изабрана поезија 1996, 321*). „С оне источне стране поточина продире Гурдић / који са ловћенских драга у сиње увире море. / Гурдић је љубав нимфа и највећа љубав Дориде / гдјено Нереида, Цимодоки, Галатеја коло / чезне да зелену у поточини окупа косу“ (*Изабрана поезија 1996, 326*). Док Људевит Пасквалић позива и „грациозну Сцилу“ и „милу Аретузу“ „Тритоне, ти ми у школки затруби“; „О нимфе морске, у игри несташној / Што браздате море глаткије од стакла, / Ако вас је искра љубави кад такла, / Милостиве буд’те у мом болу страшном“ (*Изабрана поезија 1996, 138*). „О, птице драге, ваша игра жива / Прекрива небо предивнијем складом, / Ви сваког часа посматрате радо / Сирену љупку, која ми се скрива. / Слушајте помно њене пјесме гласе, / Јер такав наук нигдје се не чује, / Такав звук који вјетрове смирује / И зауставља највише таласе“ (*Изабрана поезија 1996, 109*).

Међутим, мотиви бића из воде у оквиру хришћанске симболике, а посебно у делима ликовне уметности, изузетно се ретко срећу у средњовековном Котору. Разлози могу бити оскудна очуваност дела ликовне уметности из овог периода или незаинтересованост наручилаца за овакве мотиве. Са друге стра-

³ Попис лекова који је саставио Иван Меднић в. у: Jeremić, Tadić 1939, 49, 159–161; Мијушковић 1963, 279–280. О појави куге у Дубровнику 1348/1349. године: Ravančić 2010. У новије време о лекару Ивану Меднићу писала је Vlažina Tomić 2007. О веровањима у заштиту светитеља од куге у средњовековном Котору: Живковић 2007, 181–196.

не, мотиви мора, морских бића и бродова изузетно су популарни крајем XVII и у XVIII веку. У питању су сребрне заветне плочице које се чувају у бокељским црквама. Даривали су их углавном бокељски поморци, трговци и ратници, а на њима су најчешће изрезбарени прикази бродских недаћа на мору – поморских битака и великих олуја.⁴

Усамљени пример мотива бића из воде у ликовном делу из времена позног средњег и раног новог века у Котору јесте мотив делфина на олтарској слици коју је Ђироламо да Санта Кроче насликао за которску братовштину кожара.⁵ Делфин је насликан у виду рељефа на ренесансном постољу на којем стоји централна светитељска представа на слици, свети Бартоломеј, заштитник братовштине. Делфин је, као хришћански симбол спасења душе и васкрсења, преузет из античке митологије и неоплатонизма. У антици су делфини сматрани за љубимце богова и најсветија створења из мора. Веровало се да на леђима носе мртве до места где могу да буду пристожно сахрањени. Према Плутарху, делфини су имали емотиван и људски однос према смрти. Особине делфина да су пријатељски настројени према људима, да им помажу и често их спасавају из невоља, утицале су на стварање табуа хватања, убијања и једења делфина. На темељу ове традиције делфин и риба су постали симболи Христа који спасава људе (Kant 1993, 116–122, 214–220, 364).

У време када је сликана олтарска слика за которску братовштину кожара, у европским ренесансним градовима постојала је мода усвајања животињских форми и својстава као симбола градова и држава. Посебну улогу у томе одиграло је тада јако популарно веровање у хороскопске знаке. Рибе, а посебно делфини (који су у то време сматрани рибама) били су симбол Венеције, под чијом врховном управом се Котор налазио више векова (1420–1797). Венецијански сликар Ђироламо да Санта Кроче је уметнуо тада омиљени симбол Пресвете Републике и у слику коју је наручила локална которска занатлијска братовштина. У то време делфин је добио истакнуту улогу и у оквиру државне симболике Венеције. Наиме, на тадашњим мапама и плановима града на лагунама, његов реални простор је измењен са намером да подсећа на схематски облик делфина. Венеција је од времена обнове антике у ренесанси волела да се идентификује са Венером те се често представљала у виду ове богиње која јаше на делфину. Аналогија је заснивана на мотиву рођења из таласа и на сличности имена Венеције и Венере. Осим Венере, делфин је био и атрибут Фортуне, коју је Венеција исто тако сматрала својом заштитницом у поморству и трговини, при чему је посебно истицана брзина као жељена врлина у пословањима, а коју такође симболише делфин.⁶

⁴ У новије време, заветне сребрне плочице које се чувају у бокељским црквама обрадио је (са старијом литературом): Pazzi 2010, 286–303.

⁵ О олтарској слици в. Živković 2010, 75–84; Čapeta Rakić 2011, 93–102.

⁶ О овим темама детаљно, в. Howard 1997, 101–111. Два делфина се јављају и као симбол у најближој вези са Венецијом, на рељефу где представљају Каритас, в. Coske 2004, 421–426.

Премда изостају ликовни мотиви воде и водених бића у религијској уметности позносредњовековног Котора, тема воде и мора је била изузетно важна у религијској пракси и то у оквиру светитељских култова. Посебно место је имао култ светог Николе. Као заштитник помораца, путника и од недаћа на мору, свети Никола је очекивано поштован у граду који је од давнина био оријентисан на поморство. Многобројни елементи показују присутност и снагу култа светог Николе у граду: бројност и динамика изградње цркава и манастира посвећених светом Николи, ликовне представе светитеља, помени овог светитеља у тестаментима као изрази штовања култа, као и постојање реликвије светог Николе. Њен први помен датира с почетка XVIII века, али се претпоставља да је и у позном средњем веку чувана у цркви Светог Николе морнара, седишту братовштинских помораца.⁷ Један од веома важних аспеката који је култ светог Николе током свог развоја у Котору задобио јесте његово повезивање са патроном града, светим Трипуном. О томе говоре ритуал (прослава Дана светог Трипуна) и визуелна дела религијске уметности. Светог Трипуна и светог Николу Которани су штовали као заштитнике града, односно његовог економског и поморског просперитета. На палију од дамаска који се 1523. године помиње у попису предмета чуваних у Катедрали, представљени су заједно Богородица, свети Трипун и свети Никола (Fisković 1953, 94). Средином XV века свети Трипун и свети Никола сликају се као пандани у двама црквама: у Светој Госпођи (Светом Базилију) у Мржепу крај Столива и у которској градској цркви Светог Михаила у олтарском простору.⁸

Посебно занимљиво питање које ћу овом приликом само отворити јесте симболика доласка моштију, реликвија и чудотворних икона преко мора. Делови легенди о преносу моштију светог Трипуна и реликвије главе патрона Котора говоре о томе. Након што су Млечани узели мошти овог светитеља из Кампсаде, кренули су бродом ка Венецији. Али чудом су допловили до Котора и нису могли да се врате све док нису оставили светитељске мошти у граду. Андрија Сараценис их је богато даривао и саградио на месту где су се мошти зауставиле мартријум.⁹ Реликвија главе светог Трипуна је такође дошла преко мора. У лекцији старог бревијара которске цркве коју је 1227. године написао бискуп Блаж, говори се како је которски трговац Матија Бонсције из Цариграда пренео у Котор реликвију. Овај део о преносу реликвије стоји у најближој вези са концептом повезивања култова светог Николе и светог Трипуна. Матија Бонасције је реликвију главе светог Трипуна купио од једног грчког монаха и потом похра-

Делфин око сидра, са значењем *festina lente*, био је знак штампара и књижара у Венецији, в. Dieckmann 1957, 308–321.

⁷ У канонској визитацији из 1708. године, которски бискуп Марин Драго је забележио да се у цркви Светом Николи морнара чува *dens s. Nicolai* у сребрном цилиндру, Stjerčević 1938, 38.

⁸ О иконографским особеностима и разлозима одабира сцена и појединачних светитељских представа у двама црквама: Ђурић 1996, 9–54; Живковић 2011, 279–290.

⁹ О легендама в. Stjerčević 1938, 24–27.

нио најпре у манастир Светог Николе у којем је остала (замотана као трговачка роба) док није обезбедио брод за повратак у родни град. Када су кренули према Котору, имали су најпре мирну пловидбу вођену повољним ветровима. Али када је дошао у Уцињ, због узбурканог мора трговац је морао да два дана обустави пловидбу. Потом се море *quasi miraculose* умирило и Матија је могао да отплови ка Котору (Monumenta Montenegrina VI, 76–81).

Осим реликвија, у Боки постоји и легенда која говори о чудесној појави Богородичине иконе са мора. У питању је предање које се везује за чудотворну икону Богородице са Христом која се налази на главном олтару у цркви Госпе од Шкрпјела на острвцу пред Перастом. Према легенди која је забележена у XVIII веку, чудотворна икона је допловила морем са истока и појавила се, обасјана светлошћу, једне летње ноћи 1452. године на малој хриди у заливу. Рибари из породице Мортеших су је угледали и пренели у своју кућу у Перасту. Чудотворна икона је одмах показала своје моћи, излечивши једног болесног укућанина. Када је о овим догађајима обавештен свештеник, икона је пренета у главни пераштански храм. Али икона се поново појавила на хриди, показујући како је њена жеља да се на хриди подигне светилиште у којем ће бити чувана. Пераштани су почели да насипају острвце и подигли капелу, а икона је постала заштитница Пераста.¹⁰

За крај овог прегледа појаве мотива воде и бића из воде у традицији Котора, требало би издвојити један мотив који живи као усмено предање везано за култ блажене Озанае. То је стари и у антици и у хришћанству изузетно омиљен мотив рибе која је прогутала прстен бачен у море. У питању је усмена традиција коју је средином XX века забележио дон Нико Луковић, сакупљајући грађу за књигу о которској блаженој Озани. Он наводи да мештани њеног родног села Релези, у црногорском залећу, чувају усмено предање о томе како је Озана гајила дубоку љубав према сиромашнима. Наиме, једном приликом ју је Александар Бућа, код кога је Озана служила пре него што је постала реклуза, затекао на вратима дома како у прегачи носи остатке хране еде би их поделила градској сиротињи. Укоривши је, наредио јој је да развије прегачу. Али у прегачи су се налазиле руже. Како и сам дон Нико Луковић истиче, након што је записао ово предање: „Bilo to istina ili priča, којом су добри seljani htjeli da uveličaju svoju svetiteljku, u njoj se krije duboka misao.“ Након ове приче, дон Нико Луковић је записао још једно предање које су му испричали мештани из Релеза, а која, чини саставни део претходне приче: „Gazda, iznenađen čudesnom pojavom ruža, nami djevojku staviti na kušnju. Jedne večeri skine prsten s ruke, metne ga na neki ormar i reče djevojci: 'Čuvaj ovaj prsten do sutra, pa ćeš mi ga predati kada ti ga zatražim.' Djevojka pođe na počinak, a gazda kradomice noću uzme prsten i baci ga u more. Jutrom rano pođe služavka da kupi ribe na pazaru ukućanima za ručak. Stade ih čistiti.

¹⁰ О изворима везаним за тајанствено појављивање иконе в. Ђурић 1967, 83–89. У новије време о икони је писала Врајовић 2000, 51–58.

Rastvorivši jednu ribu, nađe u njoj gazdin prsten, koji spremi na isto mjesto, gdje ga bješe on postavio. Kada Buća zatraži prsten, služavka mu ga preda. To zaprepasti vlastelina, koji reče svojoj supruzi: 'Ova djevojka ne treba da nas služi nego mi nju.' Ove priče i druge dokazuju u kolikom je štovanju Blaženica u Crnoj Gori, kada je narod tako lijepim predanjima iskitio njen život“ (Luković 1965, 30). Ове две приче показују снагу коју су светитељски модели имали у хришћанској традицији. Стари мотив давања милостиње сиромашнима који је можда најпознатији из хагиографије свете Елизабете Мађарске, пренет је и на которску локалну светитељску и обogaћен топосом о Поликратовом прстену који је прогутала риба.

Након овог покушаја да се издвоје и анализирају различити помени воде и водених бића у позносредњовековном и раноновековном Котору, може се стећи сумарна слика о томе како је на свакодневни, али и на духовни живот Которана утицала вода која их окружује. Од географских, климатских, економских, трговачких, пословних, па до особених елемената религијске праксе и песништва, мотиви воде су били снажно уткани у традицију овог приморског града.

Извори и литература

Ђурић 1967 – Војислав Ј. Ђурић, Икона Госпе од Шкрпјела, *Анали Филолошког факултета* 7, 83–89.

Живковић 2009 – Валентина Живковић, Култови светитеља заштитника од куге у Котору (XIV–XVI век), *Историјски часопис LVIII*, 181–196.

Изабрана поезија 1996 – *Изабрана поезија, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека* (Слободан Калезић, ур.), Цетиње.

Ковијанић 1980 – Ристо Ковијанић, *Которски медаљони*, Београд.

Мијушковић 1963 – Славко Мијушковић, Оснивање и дјеловање поморско-здравствених установа у Боки Которској, *Историјски записи XX/2*, 271–295.

Блажина Томић 2007 – Злата Блажина Томић, *Касаморти и куга: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik.

Брајовић 2000 – Саша Брајовић, *Gospa od Škrpjela – Marijanski ciklus slika*, Perast.

Сокче 2004 – Richard Cocks, Doge Agostino Barbarigo and the Image of Cyprus, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 67/3, 421–426.

Ћапета Ракић 2011 – Ivana Čapeta Rakić, Prilog poznavanju tipologije triju oltarnih cjelina iz radionice Santa Croce, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 35, 93–102.

Ћремошник 1922 – Gregor Čremošnik, Kotorški dukali i druge listine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine XXXIII–XXXIV*, 115–196.

Dieckmann 1957 – Liselotte Dieckmann, Renaissance Hieroglyphics, *Comparative Literature* 9/4, 308–321.

Фисковић 1953 – Cvito Fisković, О умјетничким споменицима града Котора, *Споменик САН СХ*, 71–101.

Howard 1997 – Deborah Howard, Venice as a Dolphin: Further Investigations into Jacopo de' Barbari's, *Artibus et Historiae* 18/35, 101–111.

- Jeremić, Tadić 1939 – Risto Jeremić, Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, Beograd.
- Kant 1993 – Laurence Harold Kant, *The Interpretation of Religious Symbols in the Graeco-Roman World: A Case Study of Early Christian Fish Symbolism*, A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy.
- Mažibradić 1994 – Anita Mažibradić, Statuti bratovština obučara i krojača u posjedu Istorijskog arhiva Kotor, *Годишњак Поморског музеја у Котору* XLI–XLII, 53–65.
- Pazzi 2010 – Piero Pazzi, Opći uvod u proučavanje zavjeta, *Zagovori svetom Tripunu. Blago Kotorske biskupije*, Zagreb, 286–303.
- Statuta civitatis Cathari. Statut grada Kotor*, (prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom) (Jelena Antović, ur.), Kotor 2009.
- Stjepčević 1938 – Ivo Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split.
- Živković 2010 – Valentina Živković, The Altar Painting of the Cattaran (Kotor) Fraternity of Leather-makers, *Balkanica* XL, 75–84.

Valentina Živković

MOTIFS OF WATER AND WATER BEINGS IN KOTOR TRADITION (XIV–XVII CENTURY)

S u m m a r y

This paper offers a concise overview of separate motifs of water and water beings mentioned in various types of sources: from the motifs in works of literature and art to the statutory and legal tradition that was formed in close connection with the demands of everyday life in this maritime city. The sea, the rivers, underground waters, springs, heavy rains, real and fantastic water beings are popular motifs in the written and artistic tradition of Kotor. In order to present the themes more clearly and to activate the questions they imply, we divide the motifs of water and water beings of the Kotor tradition into two basic groups. The first group includes those motifs that are directly linked to the natural, i.e. geographical-topographical and climate context of water (the city environment, including the sea and the rivers, heavy rain, floods, fish as daily nourishment, springs of fresh water). The second group includes the motifs from the symbolical-sacral domain, i.e. from the spiritual, cultural, religious and legal tradition of Kotor (motifs of nymphs, sirens and classic deities in Renaissance Kotor poetry, the dolphin motif in the altar image of the tanners' brotherhood, the worship of St. Nicholas as the protector of sailors, the arrival of miraculous icons and relics from the sea, the motif of the fish that swallowed a ring). The analysis shows strong links between motifs from both groups, i.e. their interdependence. The residents of Kotor built their everyday and spiritual life in a relationship with the surrounding water. The geographic position of the city encompassed by water is in the very foundation of Kotor's tradition – municipal, economic, diplomatic, military, spiritual and statutory – and its development from the start of Kotor's urban history.

